

Н. С. Носань

СОЦІАЛЬНЕ ПІДПРИЄМНИЦТВО ЯК ВАЖЛИВА ПЕРЕДУМОВА РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

У статті розглянуто сутність соціального підприємництва та його роль у житті громади в умовах соціально-економічної кризи. Визначено риси, які є спільними та відмінними, порівнюючи соціальне підприємництво з комерційним бізнесом та благодійністю. Досліджено характерні складові категорій «соціальне підприємство», «соціально орієнтоване підприємство» та «соціально відповідальний бізнес», які відрізняють їх одне від одного. Наведено ключові критерії, які дозволяють охарактеризувати організацію як суб'єкта соціального підприємництва. Визначено підходи до розуміння сутності соціального підприємництва в Україні. Представлено результати опитування вітчизняних соціальних підприємців щодо особливостей здійснення ними своєї діяльності. Визначено основні перешкоди на шляху розвитку соціального підприємництва та запропоновано заходи щодо їх уникнення.

Ключові слова: соціальне підприємництво, благодійна організація, реінвестиція прибутку, не-підприємницькі товариства, краудфандинг, громадянське суспільство.

Постановка проблеми. На сьогоднішній день в Україні виникає дедалі більше проблем, на вирішення яких держава не здатна вчасно та якомога більш ефективно відреагувати. Це стосується низького рівня розвитку сільської місцевості, невідповідності освіти потребам суспільства, недостатнього обсягу фінансування з державного та місцевих бюджетів тощо. У свою чергу, наявність значної кількості суспільних проблем породжує потребу у формуванні та розвитку соціального підприємництва, як нової форми організації господарської діяльності, яка оптимально поєднує підприємницький потенціал та соціальну відповідальність, що є особливо важливим для розвитку вітчизняної економіки.

Суттєвого значення соціальне підприємництво набуває в умовах економічної кризи, оскільки, перш за все, за таких умов відбувається загострення соціальних конфліктів, вирішення яких є передумовою ефективного функціонування суспільства в цілому. Окрім того, соціальне підприємництво забезпечує підтримання сприятливого бізнес-середовища, формування активної громадської позиції, розвиток інновацій, підтримання суспільної солідарності, що сприяє поступовому виходу з кризи. Тому, дослідження особливостей організації соціального підприємництва, інструментів його підтримання та розвитку в Україні є вкрай актуальним в умовах сьогодення.

Аналіз останніх джерел досліджень і публікацій. Важливий внесок у дослідження сутності соціального підприємництва, його форм реалізації та ролі у соціально-економічних процесах мають праці таких науковців, як: Попович Д. В., Баранова М. Б., Мокій А. І., Дацко О. І., Добрава Н. В., Наумова М., Коновалова М. В., Хариніна О. М. Однак, для України даний вид підприємницької діяльності є новим і мало вивченим. Під впливом незавершеності теоретичних розробок, неоднозначності трактувань та характеристик, ефективний практичний розвиток соціального підприємництва не є можливим. Відсутність комплексного підходу в дослідженні сутності та проблемних аспектів соціального підприємництва, суперечки щодо його концептуальної основи формують потребу у наукових дослідженнях у даному напрямку.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження феномену соціального підприємництва як необхідної передумови у розвитку економіки України та громадянської свідомості населення.

Викладення основного матеріалу дослідження. Соціальне підприємництво є проміжною ланкою між традиційним бізнесом та благодійністю, поєднуючи спільні з обома характеристики. Зокрема, соціальне підприємництво та благодійні організації мають соціально-орієнтовану структуру організації діяльності. Спільним з комерційними бізнес-організаціями є незалежність від зовнішніх джерел фінансування (наприклад, донорів) та потреба у формуванні стартового капіталу (рис. 1).

На відміну від комерційної діяльності, цілями соціального підприємництва є орієнтованість на соціальні зміни та розв'язання соціальних завдань. Головною відмінністю від благодійності є присутність комерційного характеру діяльності (цілі соціального підприємництва реалізуються шляхом організації підприємницької діяльності, а не за рахунок разових фінансових вливань).

Разом з тим, має місце ототожнення термінів «соціальне підприємство», «соціально орієнтоване підприємство» та «соціально відповідальний бізнес». Однак, ці категорії не є синонімами. Соціально

відповідальними є підприємства, основною для яких є комерційна діяльність, а соціальні проекти реалізуються ними в рамках спонсорської допомоги. Соціально орієнтовані підприємства інтегрують бізнес з соціальною активністю, спрямовуючи свою діяльність на досягнення певних соціальних цілей (наприклад, працевлаштування людей з обмеженими можливостями, зокрема з метою мінімізації оподаткування; вирішення соціальних проблем місцевих громад завдяки створенню нових робочих місць, підвищення ефективності використання стратегічних ресурсів тощо). Соціальні підприємства є найбільш соціально активними, досягнення соціального ефекту для яких виступає основною метою, а одержання прибутку є засобом для її досягнення [2, с. 160].

Рис. 1. Ключові відмінності соціального підприємства від комерційних та благодійних організацій*

*Джерело: побудовано автором за даними [1, с. 702]

Дослідивши значну кількість поглядів науковців на критерії, які дозволяють віднести організацію до сфери соціального підприємства, варто виокремити наступні ключові з них, а саме:

- соціальна спрямованість діяльності, орієнтована на вирішення конкретних соціальних проблем;
- здійснення прибуткової діяльності та самоокупності, що забезпечує незалежність від зовнішніх джерел фінансування;
- підприємницький підхід, який проявляється у здатності помічати провали ринку, шукати нові можливості, акумулювати необхідні ресурси, знаходити нові рішення, спроможні у довгостроковій перспективі позитивно впливати на суспільство в цілому;
- реінвестиція прибутку в бізнес на досягнення соціальних цілей та (або) розширення діяльності;
- інноваційна спрямованість у використанні нових підходів для вирішення соціальних проблем;
- масштабованість діяльності соціального підприємства та поширення досвіду задля підвищення соціального впливу [3, с. 114; 1, с. 701].

На сьогодні в Україні не визначено правовий статус соціального підприємства на законодавчому рівні. У деяких нормативно-правових актах зазначено про можливість ведення діяльності у форматі соціально орієнтованого бізнесу. Так, ст. 85 та 86 Цивільного кодексу України визначають, що суб'єкти соціального підприємства (непідприємницькі товариства) мають право створюватися у

формі юридичних осіб, метою діяльності яких не є отримання прибутку та розподіл його між учасниками. Такі організації «можуть поряд зі своєю основною діяльністю здійснювати підприємницьку діяльність», якщо дана діяльність відповідає меті їх створення та сприяє її досягненню [4]. Глава 5 Господарського кодексу України регламентує особливості створення та ведення некомерційної господарської діяльності як такої, яка «спрямована на досягнення економічних, соціальних та інших результатів без мети одержання прибутку» [5].

Не описується питання правового забезпечення діяльності підприємств, котрі утворені громадськими об'єднаннями та здійснюють діяльність у форматі соціального підприємництва. У Законі України «Про громадські об'єднання» [6] та Господарському кодексі України [5] прописано дозволи на здійснення такої діяльності, однак, методологія правового забезпечення такої діяльності не розроблена.

Виокремлюють чотири підходи до розуміння сутності соціального підприємництва в Україні, а саме:

- як спосіб соціальної підтримки певних груп населення;
- як механізм забезпечення економічного розвитку та підтримки бізнесу;
- як механізм вирішення соціальних питань (альтернативний державному);
- як соціально орієнтований бізнес [7, с. 27].

У вітчизняній практиці соціально-орієнтовані підприємства за способами організації діяльності поділяються на три категорії:

- комерційні організації, котрі забезпечують робочими місцями соціально незахищені верстви населення;
- комерційні організації, котрі працюють над вирішенням соціальних та екологічних питань завдяки застосуванню інновацій;
- некомерційні та громадські організації, благодійні фонди [8, с. 462].

З метою популяризації, підтримання та розвитку соціального підприємництва в Україні громадською організацією «Молодіжний центр з проблем трансформації соціальної сфери СОЦІУМ-XXI», за фінансової підтримки Western NIS Enterprise Fund, з серпня 2016 р. реалізовується проект «Соціальні підприємства в Україні». Суть проекту полягає у проведенні анкетування соціальних підприємств України, формуванні за даними результатами підсумкового звіту та виданні Каталогу соціальних підприємств України 2016–2017 рр.

Так як в Україні не існує офіційного визначення категорії «соціальне підприємство», відбір підприємств для аналізу здійснювався на підставі відповідності підприємств наступним критеріям. Соціальні підприємства – це організації, які займаються вирішенням соціальних та (або) екологічних проблем, а також виконують хоча б одну з наступних умов:

- працевлаштування соціально вразливих верств населення (учасники АТО, внутрішньо переміщені особи, інваліди, жителі сільських місцевостей тощо);
- весь прибуток або його частина спрямовується на підтримання статутної діяльності організації;
- весь прибуток або його частина спрямовується на фінансування окремих послуг для соціально не захищених верств населення; фінансування соціальних, культурних або спортивних заходів та проектів [9, с. 5–6].

Зі 167 надісланих анкет було відібрано 150 соціальних підприємств, які відповідали зазначеним критеріям. На рис. 2 представлено динаміку кількості соціальних підприємств за датою їх створення.

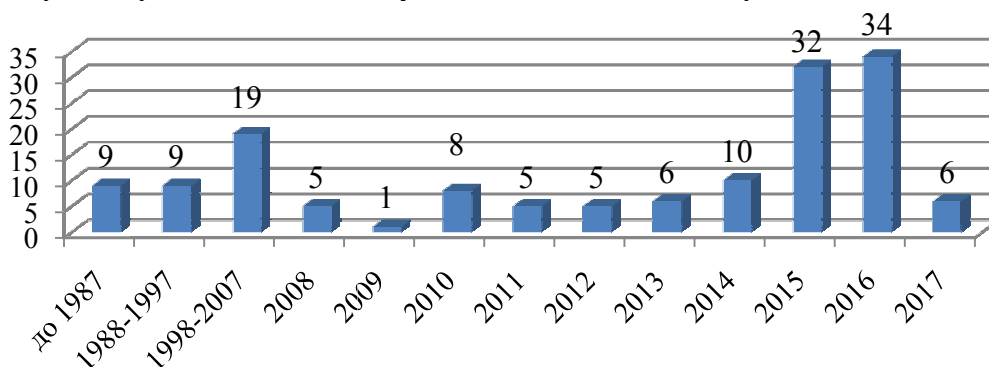

Рис. 2. Кількість створених соціальних підприємств*

*Джерело: використано автором за даними [9, с. 7]

Розглянувши динаміку кількості створених соціальних підприємств зазначеної вибірки, можна простежити тенденцію до зростання їх кількості у період складних соціально-політичних змін в країні (Помаранчева революція 2004 р., Революція Гідності 2013 р., військовий конфлікт на сході України). Це пояснюється погіршенням умов життя частини населення, необхідністю об'єднання зусиль для покращення соціально-економічного становища.

Серед отриманих анкет найбільше підприємств зареєстровано у Київській (38 організацій, з них 30 у м. Києві) та Львівській обл. (15 організацій). За організаційно-правовою формою переважають ФОП (37 організацій), приватні підприємства (23 організації), громадські організації (20) та об'єднання громадян (19) [9, с. 7-8].

Соціальні підприємства, які взяли участь в опитуванні, працюють у різних сферах діяльності, найпоширеніші з яких представлено на рис. 3.

Серед опитаних соціальних підприємств, найбільша кількість займається вирощуванням та збутом сільськогосподарської продукції (23 організації), а саме: ягоди, гриби, молочна продукція тощо. На другому місці за кількістю діючих знаходяться соціальні підприємства, які здійснюють трудову, медичну та соціальну реабілітацію інвалідів (21 організація). Як правило, до них належать підприємства об'єднання громадян, зокрема: Українське товариство сліпих, Українське товариство глухих, Всеукраїнська організація інвалідів тощо. Окрім основної діяльності з реабілітації людей з інвалідністю, дані підприємства здійснюють виготовлення різноманітної продукції (наприклад, торгівельне обладнання, електротехнічні вироби, бітумні та паливні емульсії, сумішеві мазути з вторинної сировини, нафтовідходи тощо). До інших видів діяльності належать: організація благодійних крамниць; працевлаштування та реабілітація осіб, котрі перебувають у складних життєвих обставинах; вироби хенд-мейд; коворкінг; надання типографічних послуг тощо [9, с. 11].

Рис. 3. Зміст діяльності соціальних підприємств*

*Джерело: використано автором за даними [9, с. 11]

Розглядаючи джерела фінансування соціальних підприємств, найбільш поширеним є реінвестування коштів від власної комерційної діяльності (використовується 115 підприємствами зі 150 опитаних). Фінансуванню за рахунок грантів користується 37 % опитаних соціальних підприємств, що в середньому складає 42 % їх загальних джерел фінансування. Спонсорські внески в якості фінансування діяльності використовують 25 соціальних підприємств. У їх загальному обсязі джерел фінансування це складає в середньому 40 %. Кредитом, як джерелом фінансування користується 11 % опитаних (або 17 соціальних підприємств). До того ж, у загальній структурі їх джерел фінансування це складає 27 %.

Більшість досліджених соціальних підприємств (63 організації) мають річний оборот в обсязі до 500 тис. грн. Значна частина підприємств (63 % опитаних) реінвестують отриманий прибуток у власну діяльність (у середньому 74 % прибутку). Близько половини анкетованих спрямовують в середньому 36 % отриманого прибутку на соціальні цілі [9, с. 12-20].

Разом з тим, існують ряд факторів, які стримують розвиток соціального підприємництва в Україні. Вітчизняні соціальні підприємства, які взяли участь в анкетуванні, визначили три ключові перешкоди у їх роботі. Результати опитування представлено на рис. 4.

Рис. 4. Чинники, які стримують розвиток соціальних підприємств в Україні*

*Джерело: використано автором за даними [9, с. 24]

Згідно з одержаними результатами, головною перешкодою є відсутність необхідної фінансової підтримки (52 соціальних підприємства): відсутність або важко доступність грантової та іншої фінансової підтримки з боку фондів, інвесторів або держави на розширення або започаткування справи. На наступному місці – нестача кваліфікованих кадрів (волонтерів), про що зазначили 29 зі 150 опитаних соціальних підприємств. Це спричинено браком кадрів з відповідною освітою або неспроможністю оплатити послуги спеціаліста високого рівня. На третьому місці – відсутність власного приміщення або за висока вартість оренди та нестача підтримки з боку держави та місцевої влади, про що зазначили по 27 опитаних підприємств. Соціальним підприємцям необхідна підтримка з боку держави у таких формах, як: торговельні преференції, допомога в оплаті оренди, забезпечення законного отримання земельних ділянок учасниками АТО, проведення програм підтримання соціального підприємництва тощо.

23 опитаних підприємств вказують на проблеми, пов'язані з законодавством України, зокрема: недосконалість законодавчої бази щодо діяльності малого та середнього бізнесу у сфері соціального підприємництва, мінливість законодавчих змін, заплутаність та двозначність законодавства (особливо податкового).

Окрім того, існує нерозуміння та недовіра до соціальних підприємств з боку людей: існує стереотип – безкоштовне означає не якісне. Як наслідок, нівелюється повага до діяльності соціальних підприємств. Мала обізнаність суспільства щодо сутності «соціального підприємництва» та низький рівень соціальної свідомості також не сприяють розвитку даних підприємств. Окрім того, спостерігається зневіра громадян у соціальні ініціативи та власні можливості змінити життя на краще.

Серед опитаних 13 підприємств вказали на нестачу практичних навичок або теоретичних знань. Представникам соціального підприємництва складно зорієнтуватися у доступних конкурсних проєктах, виникає необхідність особисто виконувати різні завдання (вести бухгалтерію, здійснювати політику з менеджменту та маркетингу тощо). Серед труднощів, зазначених в анкетах, є й наступні: нестача обігових коштів (11 з опитаних соціальних підприємств), надмірне оподаткування (10), політична нестабільність та військовий конфлікт на сході (8), потреба у навчанні членів соціального підприємства (8), висока вартість кредитних ресурсів (8), проблеми з закупівлею сировини та бюрократія (7), недостатня інформаційна підтримка ЗМІ (4) [9, с. 25].

З метою подолання перерахованих проблем та активізації сфери соціального підприємництва необхідним є вжиття наступних заходів, а саме:

- прийняття законодавчого акту про соціальне підприємництво, який визначатиме конкретні критерії соціального підприємництва та сформує правовий механізм підтримання діяльності даних суб'єктів ринку;
- розповсюдження у суспільстві інформації про соціальне підприємництво за допомогою ЗМІ;
- формування та розвиток програм фінансування для залучення ресурсів на початковому етапі розвитку соціального підприємництва (краудфандинг; пільгове кредитування, зокрема лізинг тощо);
- забезпечення професійного навчання бажаючих здійснювати діяльність у сфері соціального бізнесу [10, с. 39].

Формування та розвиток соціального підприємництва є тривалим та складним процесом, оскільки потребує не лише відповідної матеріально-фінансової підтримки, але й суспільної самосвідомості та готовності займати активну життєву позицію. Зростання активності громадян завдяки формуванню соціальних підприємств, їх співпраця з владою сприятиме побудові соціальної держави та громадянського суспільства.

Висновки. Розвиток соціального підприємництва в Україні є важливою складовою у підвищенні ефективності національної економіки. У першу чергу, соціальне підприємництво необхідне державі, оскільки сприяє зменшенню бюджетних видатків на соціальну сферу. По-друге, громадські організації також зацікавлені у розвитку соціального підприємництва, так як останнє може бути вагомим джерелом отримання доходу при зменшенні обсягів фінансування за рахунок грантових програм. Врешті-решт, вразливі верстви населення зацікавлені співпрацювати з соціальними підприємствами, отримуючи від них робочі місця, матеріальну та соціально-психологічну підтримку.

На сьогодні соціальне підприємництво в Україні лише починає розвиватися в основному завдяки приватним інвесторам, а не державі. Серед основних негативних чинників, які мають вплив на розвиток соціального підприємництва в Україні варто виділити наступні: відсутність нормативно-правової бази щодо регулювання діяльності соціальних підприємств, брак інформації у ЗМІ про діяльність підприємців-ентузіастів, недовіра і нерозуміння з боку переважної частини населення, відсутність необхідної підтримки з боку держави. Подальшого вдосконалення потребують теоретичні аспекти ведення соціального бізнесу як невід'ємної частини підприємництва в системі національної економіки.

Відсутність концептуальних основ регуляторного та інституційного впливу на соціальну відповідальність бізнесу, нестача науково обґрунтованих інструментів реалізації соціального підприємництва, низька поінформованість щодо можливостей використання світового досвіду відповідно до особливостей економічного розвитку України формують потребу у проведенні подальших економічних досліджень.

Список використаної літератури

1. Попович Д. В. Соціальне підприємництво як перспективний інструмент вирішення проблем сучасного суспільства. *Молодий вчений*. 2017. № 5. С. 701–705.
2. Мокій А. І., Дацко О. І. Розвиток соціального підприємництва у контексті зміцнення економічної безпеки депресивних територій. *Вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту. Економічні науки*. 2014. Вип. 1. С. 155–166.
3. Добрава Н. В. Соціальне підприємництво. *Економічні інновації*. 2015. Вип. 59. С. 112–117.
4. Цивільний кодекс України, прийнятий Верховною Радою України 16.01.2003, № 435-IV URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435-15>
5. Господарський кодекс України, прийнятий Верховною Радою України 16.01.2003, № 436-IV URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/436-15/page>
6. Закон України «Про громадські об'єднання», прийнятий Верховною Радою України 22.03.2012, № 4572-VI URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4572-17>
7. Волкова М. В., Шевченко В. С. Роль соціального підприємництва у забезпеченні сталого розвитку України. *Науковий економічний журнал «Соціальна економіка»*. 2016. Вип. 51 (1). С. 25–30.
8. Коновалова М. В., Хариніна О. М. Соціальне підприємництво як інноваційний спосіб вирішення соціальних проблем. *Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Економічні науки*. 2016. Вип. 11. С. 461–466.
9. Підсумковий звіт за результатами дослідження «Соціальні підприємства в Україні» / Громадська організація «Молодіжний центр з проблем трансформації соціальної сфери “СОЦІУМ-XXI”», за підтримки Western NIS Enterprise Fund. Київ. 2017. 32 с.
10. Наумова М. Сутність соціального підприємництва та його роль у соціально-економічному розвитку суспільства. *Україна: аспекти праці*. 2014. № 4. С. 34–39.

References

1. Popovich, D. V. (2017) Social entrepreneurship as a perspective tool for solving the problems of modern society. *Young Scientist*. № 5. S. 701–705.
2. Moky, A. I. (2014) Development of social entrepreneurship in the context of strengthening the economic security of depressive territories. *Bulletin of the Chernivtsi Trade and Economic Institute*. № 1. S. 155–166.
3. Dobrova, N. V. (2015) Social entrepreneurship. *Economic innovations* № 59. S. 112–117.

4. The Civil code of Ukraine, adopted by the Verkhovna Rada of Ukraine on 16.01.2003, 435-IV, URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435-15>
5. Economic Code of Ukraine, adopted by the Verkhovna Rada of Ukraine on January 16, 2003, 436-IV [Online], URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/436-15/page>
6. The Law of Ukraine «On Public Associations», adopted by the Verkhovna Rada of Ukraine on March 22, 2012, 4572-VI [Online], URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4572-17>
7. Volkova, M. V., Shevchenko, V. S. (2016) The role of social entrepreneurship in ensuring sustainable development of Ukraine. *Scientific Economic Journal «Social Economics»* № 51 (1). S. 25–30.
8. Konovalova, M. V. (2016) Social entrepreneurship as an innovative way of solving social problems. *Bulletin of the Kamyanets-Podilsky National University named after Ivan Ogienko. Economic sciences.* № 11. S. 461–466.
9. The final report on the results of the study «Social enterprises in Ukraine». (2017) NGO «Youth Center for Social Sector Transformation» SOCIUM-XXI», supported by Western NIS Enterprise Fund: 32.
10. Naumova, M. (2014) The essence of social entrepreneurship and its role in the socio-economic development of society. *Ukraine: aspects of labor.* № 4. S. 34–39.

N. S. Nosan

SOCIAL ENTERPRISE AS AN IMPORTANT PRECONDITION FOR DEVELOPMENT OF UKRAINIAN ECONOMY

The article examines the essence of social entrepreneurship and its role in community life in terms of socio-economic crisis. Common and distinctive features between social entrepreneurship, business and philanthropy are defined. Characteristic components of the categories «social enterprise», «socially oriented enterprise» and «socially responsible business» are investigated. The key criteria that characterize the organization as a subject of social entrepreneurship are given. In particular, it includes: social orientation of activity; ensuring self-sustainability of activities; entrepreneurial approach; reinvestment of profit into activity; innovation in solving of social problems; scalability of activity.

The approaches to understanding of the essence of social entrepreneurship in Ukraine are determined. The results of the survey of domestic social entrepreneurs concerning the peculiarities of their activities, such as: quantitative and qualitative characteristics of their activities, are presented.

The main obstacles of social entrepreneurship development, such as: the lack of a legal and regulatory framework for regulating the activities of social enterprises, the lack of information in the media on the activities of entrepreneurs, distrust and misunderstanding from the overwhelming majority of the population, the lack of necessary support from the government, are identified. Measures to avoid the constraining factors of social entrepreneurship's development are offered.

Keywords: *social entrepreneurship, charitable organization, profit reinvestment, non-entrepreneurial societies, crowd funding, civil society.*